

УДК 930.253(497)

Валентина Бездрабко

З ІСТОРІЇ АРХІВНОЇ СПРАВИ В БОЛГАРІЇ: КОНСТИТУЮВАННЯ ІДЕЇ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ

У статті, ґрунтованій на зарубіжних дослідженнях, архівних документах, через висвітлення особливостей діловодної, архівної практики в болгарських землях від часів Османської імперії до встановлення прорадянської влади, студіюється історія конституювання ідеї центрального державного архіву, формування сучасної моделі архівної системи. З'ясовується роль державних, наукових інституцій, діячів освіти, культури та науки в розвитку архівної справи Болгарії.

Історія Болгарії є невід'ємною складовою загальноєвропейського розвитку людської цивілізації, хоча має суттєві риси своєрідності, зумовлені її тривалим перебуванням під гнітом інших держав. Це – класичний випадок економічного, політичного, культурного поневолення упродовж більше ніж півтисячолітньої історії власного, але не самостійного існування.

Встановлення османського панування в Південно-Східній Європі (XIV–XVI) привело до штучного об'єднання в єдиному територіальному конгломераті неоднорідних за політичними формами правління, рівнем соціально-економічного розвитку й етноконфесійною належністю, традиціями духовного життя держав і народів. Організуючи управління завойованими землями, турецька влада мало зважала на їх державні, етнічні кордони. Як наслідок, у складі Османської імперії опинилися болгарські, боснійські, сербські, фракійські та інші землі¹. Прагнення завойовників облаштувати державний устрій за уніта-

рною централізованою схемою: еялет-санджаки-кази² привело до значного ігнорування традицій історичного розвитку підпорядкованих їм держав і народів. За адміністративно-територіальним реформуванням було реорганізовано судову, фінансову, освітню та ін. системи. Надалі, упродовж XV–XIX ст. зусилля Порти змінити та удосконалити встановлені правові засади функціонування держави були своєрідними превентивними заходами, спрямованими винятково на зміцнення влади, забезпечення її від соціальних потрясінь.

Тривкість існування Османської імперії забезпечувалася військовою силою, релігією та *раціонально зорганізованим адміністративним апаратом*, який упродовж півтисячолітньої історії «Великого Турка» довів високу дієздатність, викликавши не підробний інтерес відомих реформаторів, сучасників його творення та функціонування – Бусбека, І. Пересветова, М. Лютера, представників соціальної філософії епохи Середньовіччя – Л. Агостіно, Ф. Альбергаті, Т. Кампанелли та ін.³

Безперечно, однією із найважливіших заporук довготривалого існування Османської імперії, як зазначалося вище, був державний механізм управління, що представляв собою чітку, ієрархізовану систему прямих і зворотних залежностей усіх ланок вертикальних і горизонтальних рівнів устрою держави та форми її правління. Привілейоване увагою зарубіжних і вітчизняних османістів вивчення державної влади, системи державного управління, соціально-політичної структури Порти⁴ залишає дещо осторонь питання, пов'язані із дослідженням діловодства як процесу нормативно-правового забезпечення організації та діяльності бюрократичного апарату. Архівознавча проблематика в історіографії має більш масове побутування. Проте, якщо дослідження архівної справи породили в історичній науці Болгарії та за кордоном вельми широку тематичну, проблемну історіографію⁵, то у вітчизняній науці питання, що торкалися б історії архівної справи Болгарії в цілому та конституювання ідеї центрального державного архіву зокрема, залишаються малодослідженими. Вивчення особливостей діловодства, архівістики в

Османії дозволить не тільки розкрити зміст і сутність держави як абстрактного поняття, з'ясувати специфіку державотворення азійського зразка, виявити результати взаємодії західного та східного типу свідомості, відтворити дух епохи, але й з'ясувати традиції архівної справи сучасних держав Європи та Азії, що тривалий час перебували у складі імперії. Не беручись за загальні сюжети в болгарській архівістиці, спробуємо відстежити основні віхи еволюції ідеї центрального державного архіву.

Гетерогенність культурної, етнічної, релігійної природи імперії спонукала правителів Порти вдатися й до методів децентралізованого управління, що вело до надання деякої автономії в питаннях внутрішнього врядування, особливого правого й економічного статусів окремим її територіям. На думку відомого американського тюрколога Б.Брауде, до XIX ст. в Османській імперії не існувало загальної адміністративної системи, структури чи серії інститутів для управління не мусульманами⁶. Структура влади, що склалася в імперії протягом XV–XVI ст., передбачала на думку М. Майера, поєднання елементів централізації і децентралізації влади⁷. Адміністративна система, соціально-політичні інститути могли ефективно функціонувати за умов збалансованої взаємодії відцентрових і доцентрових методів управління, що від початку надзвичайно актуалізувало питання чіткої ієрархізації влади та розмежування її функцій за адміністративно-територіальною ознакою. Полівекторність розвитку породжувала з одного боку високий ступінь централізації й уніфікації управлінських процесів у межах цілком завершеної, цілісної, відносно сталої структури державного апарату влади, а з іншого – допускала діяльність місцевих владних та управлінських органів у відкритому для суспільно-політичних трансформацій просторі. У загальному це можна розглядати як одну із найсуттєвіших причин структурної кризи Османської імперії XVIII ст., а, конкретизуючись у рамках нашого дослідження – як відповідь-пояснення особливостей діловодства й архівної справи держави.

Одним із багатьох наслідків установаження турецького панування в болгарських землях було руйнування існуючої звича-

евої діловодно-процесуальної практики, хоча й без порушення сутності *raison d'etre* архівів як явища. У деррідівському розумінні – *raison d'etre* означає не лише «мати виправдання існування, мати значення, наперед визначену ціль, призначення», а й також «мати підставу, бути зрозумілим із погляду «закону підстави» (за М. Лябніцом – В. Б.) чи «закону достатньої підстави», маючи на увазі «причину, яка водночас є підґрунтям, опорою і підвалиною, основою на якій ґрунтуємося»⁸. Архів – явище системне. Формальною стороною розщеплення його суті є підведення «одноактних», «багатоактних» результатів діловодної діяльності, що породжує усвідомлення практичної необхідності зберігання документів із метою їх використання, під єдиний соціокультурний тип – «архів». В основі цієї абстракції лежать однорідні, дослідним шляхом установлені, фундаментальні ознаки, властивості даного об'єкта. Інакше кажучи, кожен архів за своїми основними формальними ознаками типологічно тотожний із-поміж собі подібних, зі спільним означенням мети, призначення, виправдання буття, «закону достатньої підстави» – *raison d'etre*. Сутнісний елемент архіву як явища можна з'ясувати через перетворення соціокультурної однозначності основних його характеристик в однозначність історичну, тобто однозначність різності характеристик на різних етапах розвитку людства. Екстраполюючи вище означене на міркування за темою дослідження, зазначимо, що архіви в болгарських землях часів Османської імперії хоча й трансформувалися, але, як явище, продовжили існування, зазнаючи при цьому суттєвих змін, зумовлених відтворенням специфіки часу в процесі предметно-практичного і духовного освоєння людиною реалізованих і якісно по-новому наповнених систем «держава» і «суспільство».

Пошук сильних точок опори для імперії вивів її правителів на чітке усвідомлення непересічної ролі документа як могутнього засобу комунікації, управління, акту влади. Тому й не дивно, що ще XV ст. датуються грамоти верховної особи держави щодо діяльності канцелярій великого султана, дивана, великого та інших візирів, шейха-уль-іслама, муфтії (вищий суддя), ка-

діаскера (вищий військовий суддя), башдефтердара (головний скарбник) та канцелярій, підпорядкованих їм відомств як установ, у яких народжувалися найважливіші для існування держави документи. Державну канцелярію очолював нішанджі, посада якого в ієрархії чинів Османії належала до однієї з найпрестижніших. Хоча про час її появи в системі бюрократичного апарату держави точних свідчень не існує, втім наявність окреслення кола службових обов'язків і прав, а також перелік вимог до особи, яка претендувала на посаду нішанджі у законодавстві Мехмеда II Завойовника (1451–1481), дає підстави стверджувати про її виникнення ще на початку існування Османської імперії, що є вельми показовим фактом⁹. Нішанджі призначали з «людей пера» – калеріє, високоосвічених улемів, який мав бездоганно знати Коран, добре володіти мовами, історією, математикою, правом, літературою, філософією та «гарним стилем письма»¹⁰. Йому належало складати усі вихідні документи, реєстри, контролювати їх «проходження», введення в дію, комплектування архіву, організацію зберігання документів. Нішанджі підпорядковувався реїс-уль-кюттаба – державний секретар дивану, який, із-поміж інших зобов'язань перед султаном і дорадчим органом із найвищих сановників, відповідав за організацію діловодної практики й архівів на місцях.

Характер діловодства канцелярій визначав склад документів. Кожен документ, що складався у канцелярії будь-якого рангу, переписувався в реєстр, оскільки оригінал зазвичай передавався адресату. Копії документів, що зберігалися в реєстрах, як правило, точно відтворювали текст документа, хоча й могли бути допущені деякі неточності при їх переписуванні. Подібні реєстри існували в багатьох центральних і місцевих органах адміністрації Османської імперії, бо прагнення до централізації управління й регламентації всього життя країни вимагало постійного контролю та обліку розпоряджень, які народжувалися в управлінських структурах влади. У результаті такої практики на предметно-тематичних засадах складається декілька різних видів актових книг. Найважливішими документами з історії Ос-

манської імперії, а отже й болгарських земель, є реєстри «Мю-химме дефтерлери» («Реєстри найважливіших справ»), «Маліє ахкем дефтерлери» («Реєстри фінансових указів»), «Диван-і хумаюн ахкем дефтерлери» («Реєстри указів султанського двору»), «Рюзнамче дефтерлери» («Реєстри обліку прибутків і видатків османської центральної казни»), «Тесрифатчілік дефтерлери» («Реєстри церемоніалу») та ін., які стосувалися різних сфер життя держави на найвищому рівні та зберігалися в центральних установах управлінської сфери. Особливе місце в архівах відводилося матеріалам різних переписів: населення – «Тахір дефтерлери», «Жаба дефтерлери»; феодалних пожалувань – «Тімар дефтерлери»; військ феодалного ополчення – «Йоклама дефтерлери» та деяких інших; реєстраційні книги кадійських судів (сіджілати шеріє), які відтворюють особливості управління населенням через судові установи на місцевому рівні¹¹. Кожен архів мав описи реєстрів, що носили уніфікований характер і слугували своєрідним довідковим апаратом, який полегшував пошук документів та забезпечував виконання інформаційних запитів від фізичних і юридичних осіб. Діяльність місцевих архівів було зорганізовано за зразком функціонування центральних. Вони мали статус територіальних і були, певною мірою, самостійними. Правовими актами держави встановлювалися вимоги щодо належного надходження документів, їх впорядкування, зберігання та охорони¹². Отже, однією з особливостей буття архівної справи в Османській імперії була змішана система архівів, що відповідало формам державного устрою та державного правління, структурі органів влади та управління, діловодній практиці.

Слідуючи міркуванням відомого французького науковця, автора філософії маргінесів Ж.Дерріди, справедливо буде відмітити, що периферія, до якої в Османській імперії належали болгарські землі, виявила відцентрові риси власного існування, зумовлені внутрішніми чинниками, а не лише зовнішніми спонуканнями центру. Як справедливо вважає М. Зубрицька, просторова відлеглисть визначає архаїзовану систему вартос-

тей, консервативну систему стосунків, а уповільнене сприйняття часу й руху опирається потужним ударам суспільно-політичних та культурних хвиль центру¹³. Тому, якщо з плином часу ми констатуємо на загальнодержавному рівні розгортання діловодної, архівної практики у напрямку уніфікації її процесів, форм організації, збільшення кількості канцелярій, звуження їх функціональних обов'язків тобто спеціалізації, урізноманітнення документації, а отже й складанні систем документації, то на маргінальному – уповільнені темпи реорганізації діловодства й архівної справи містили потужний імпульс стихійності, консервативності, визначених традиціями попередньої доби.

На початку XVIII ст., попри усталену в історіографії думку¹⁴, вважаємо, що імперська структура влади не вичерпала своїх потенційних адаптивних можливостей, які, як зазначалося вище, базувалися на поєднанні багатовекторності початків¹⁵. Найпомітнішим зовнішнім виявом структурної кризи Османської імперії у цей період стало зміцнення відцентрових сил¹⁶. І, хоча, на думку фахівців, у болгарських землях управління Порти залишалося найстабільнішим, утім маємо чіткі ознаки розбалансування зв'язків між окремими компонентами державної системи, що порушувало її діяльність¹⁷. Заходи, до яких удавалося османська правляча верхівка упродовж вісімнадцятого століття, були продовженням зусиль реформаторів попереднього часу. Вони засвідчили пошуки ефективних засобів пристосування до нових суспільно-політичних, соціально-економічних умов існування держави. Як наслідок, було сформовано складніше диференційований державний механізм, посилено вплив периферії на рішення центру, демократизовано методи управління, перерозподілено ролі в управлінському апараті¹⁸. І, якщо більшість палацевих служб, шкіл, які готували основні кадри для канцелярії султана, вищих ешелонів столичної бюрократії і провінційної адміністрації втратили попереднє значення, то канцелярії при великому візирі і башдефтердарі стали вельми престижними і популярними, а їх нормативні акти у галузі діловодства й архівної справи – обов'язковими для всіх земель

імперії. Втім, реальне втілення правових актів, які визначали їх форму і зміст, значно гальмувалося через відсутність чіткого механізму впровадження, контролю за виконанням на периферії. Селективно використовуючи та широко пристосовуючи досвід Західної Європи, Османія дотримувалася певного балансу в позиціях загальність – регіоналізм, універсалізм – конкретність, що уможливило еволюційну трансформацію османського суспільства у XIX ст. Акції у рамках Танзимату є яскравим свідченням розуміння владою важливості оптимально ефективно організації апарату управління. Симптоматичними фактами старань Османської Порти зберегти територіальні володіння шляхом удосконалення механізму влади вже напередодні її великого розпаду є відкриття серії спеціалізованих закладів, як от Школи цивільних чиновників при Великому візирі Кібрислі Мехмед-паші (1859), Училища для підготовки канцеляристів (1862), Школи іноземних мов для підготовки перекладачів державної служби (1864), Султанського ліцею (1867) та ін., які покликані були забезпечити кадрами державний апарат влади¹⁹. Сміливо можна стверджувати, що у цьому акті виявилися особливе поцінування ролі бюрократичного апарату для ефективно діяльності держави, пошуки Османською імперією шляхів успішного реформування, що оформилися б у різні артикуляції державного управлінського механізму у нових темпорально-просторових вимірах.

Органічним виявом дії відцентрових сил у болгарських землях стало спочатку спорадичне, а потім – більш масового доведення самодостатності історії, культури, мови народу. Маємо визнати схильність більшості дослідників виводити початки національно-визвольного піднесення в історії болгарського народу з XVIII ст.²⁰ У часі це співпадає з епохою Просвітництва, яка відзначається не тільки ідеями універсалізму, всепереможності знання, кінченості пізнавального процесу на теренах освоєння абсолютної істини, але й плеканням національної культури²¹. Засвоєння західноєвропейських ідей Просвітництва передовими діячами болгарського суспільства сприяло глибоким зру-

шенням у масовій свідомості, психології, що супроводжувалося суттєвими змінами у світосприйнятті²². Унаслідок цього з'являються нові організаційні *форми* культурної діяльності, романтичні та неоромантичні варіації високого кшталту *сутності* національно-визвольного руху²³.

Спочатку діяльність одинаків, а за тим – товариств, гуртків, музеїв, бібліотек, закладів освіти та ін. об'єднань, установ засновують дискурс ідеї самоідентифікації культури, культивують вільність духу і свободи, повчально нагадують і аргументовано доводять необхідність боротьби за національне визволення. У безумовно позитивній конотації звучать заклики о. Паїсія Хілендарського, С. Владіславова, Н. Рильського, П. Берона, Ю. Венеліна, Н. Палаузова, В. Априлова та багатьох інших духовних провідників болгарського народу щодо суспільної відповідальності за збереження колективної пам'яті, джерелом якої є, крім усього іншого, й історичні документальні пам'ятки²⁴. Поступово культурний ландшафт болгарських земель оживає, наповнюється творчою енергією, а кардинальні суспільно-політичні зміни їх побутування викликали невідворотні процеси²⁵. Національно-визвольний рух у Болгарії наприкінці XVIII – на поч. XIX ст. сприяв укоріненню у суспільстві ідеї створення державного архіву, визначив абсолютно нове розуміння сутності, важливості, необхідності розвитку архівної справи.

Фундаментальними передумовами змін у діловодній та архівній практиці стали перерозподіл в останній третині XIX ст. зовнішньополітичних сил впливу на Південно-Східну Європу її сусідів, зміна геополітичної ситуації, що, зрештою, привело до поразки Османської імперії в війнах із Росією та втратою нею окремих територій. Змінилася конфігурація загальної схеми архівної мережі в межах болгарських земель, оскільки ті архіви, які відігравали роль центральних архівних установ імперії, віднині були позбавлені компетенції в Князівстві Болгарія та Румелії.

Кінцем 1870-х рр. датується початок нової доби в історії болгарських земель в цілому, архівістики зокрема, лейтмотивом

розвитку якої стала ідея централізації архівної справи і, як наслідок, – створення єдиного центрального державного архіву. Радикальні зрушення в сфері діловодства й архівної справи Болгарського князівства настали за часів Тимчасового російського управління (1878–1879), якому належить проведення адміністративно-територіальної реформи, що викликало потужне спонукання до змін в організації управлінської сфери. Орієнтуючись на європейське законодавство у галузі діловодства й архівістики, було скасовано юридичну дію багатьох нормативних, нормативно-правових актів часів Турецької держави. Натомість впроваджувався російський досвід документування, організації документообігу, архівної практики (правила систематизації, класифікації документів, їх зберігання та користування ними тощо), що привело до ігнорування, а за тим і руйнування традицій діловодства, архівної галузі попередньої доби, штучного насаджування відмінних концептів існування архівів²⁶.

Зміна структури, повноважень і функцій органів влади й управління викликала урізноманітнення документації за формою та цільовим призначенням. У штатному розписі будь-якої канцелярії з'являється посада «архіваріус». Започатковується активне розроблення методичних рекомендацій щодо уніфікації основних складових документа. Впроваджується практика використання бланків документів із унормованим наповненням реквізитів. Значна увага приділялася упорядкуванню документів, що втратили значення носія оперативної інформації і з динамічного стану власного життєвого циклу перейшли у статичний, ставши об'єктом архівної діяльності. Ці та інші факти дають підстави погодитися з твердженнями більшості науковців щодо особливої ролі Тимчасового російського управління в розробленні низки правил і розпоряджень, які регламентували діловодні й архівотворчі процеси в новостворюваних державних інституціях на принципово відмінних від попередньої практики засадах²⁷. Адептом ідеї централізації архівів виступав і голова Тимчасового російського управління – імператорський комісар у Князівстві Болгарія генерал-лейтенант, князь О. Дон-

дуков-Корсаков. Утім, нетривкість російського правління, брак фахівців, фінансової підтримки і, найголовніше, – відсутність дієвих механізмів втілення ідеї у життя, відповідної діловодної практики залишили наміри комісара нереалізованими. Посилення з кінця 1870-х рр. децентралізації архівної системи в болгарських землях, традиції відомчого зберігання документів, усадковані від Османської імперії, зберігалися ще довго²⁸.

Історія свідчить, що ідея створення центрального державного архіву посилено конституювалася в середовищі науковців, громадськості, політиків задовго до її практичного втілення. Моментом актуалізації важливості археографічних експедицій, як ефективного засобу збереження та охорони документальних пам'яток історії та культури, поповнення документальних фондів архівів, є колективні та одноосібні виступи відомих діячів національно-визвольного руху Д. Стоянова, Ст. Замова, Н. Обретенева, Д. Горова, І. Драсова та багатьох інших на шпальтах наукових, науково-популярних, громадських, громадсько-політичних періодичних видань 1880–1900-х рр.²⁹ Маємо вказати, що статті за їх авторством носили не просто декларативний характер, але й містили різною мірою конкретизовані програми джерельного пошуку, його наукові основи, принципи здійснення історичної герменевтики, окремі методичні положення щодо правил видання документів, які надалі склали основу археографічних студій у галузі едіційної діяльності. Поширюється та зміцнюється досвід регулярного публікування текстів історичних документів в окремих періодичних виданнях³⁰. Говорячи мовою Д. Прайса, формування інституту спеціальних публікацій у періодиці було зумовлено науковими та соціальними механізмами накопичення інформації, пов'язаних із важливим рівнем складання дисциплінарної структури архівознавства³¹.

Одним із перших політичних діячів, хто порушив питання створення центрального державного архіву в болгарських землях, був міністр юстиції Східної Румелії Т. Кесяков. У листі на ім'я генерал-губернатора автономної області – Південної Болгарії А. Богоріді, датованого 5 лютого 1882 р., повідомлялося про

незадовільний стан архівів судових установ, як для прикладу, та вказувалося на необхідність ужиття негайних заходів, спрямованих на підсилення архівної справи в регіоні³². Відповіддю на доповідну записку Т.Кесякова стало створення спеціального комітету при генерал-губернаторові Східної Румелії (1882), якому приписувалося терміново підготувати аналітичну довідку про стан архівів регіону. Внаслідок зорганізованої Комітетом акції було підтверджено справедливості клопотань міністра та з акцентованою необхідністю поставлено на порядок денний діяльності уряду краю питання створення державного архіву Південної Болгарії. І хоча ідея не мала практичного виходу, втім було забезпечено підґрунтя для її зміцнення та розгортання уже в інших умовах, що складаються після об'єднання Князівства Болгарії зі Східною Румелією (1885).

Від 1885 р. на державному рівні чітко окреслюється основний напрямок реформування архівної галузі – створення центрального державного архіву, що автоматично передбачало централізацію архівної мережі країни, концентрацію документів, унормування питання контрольованого, систематичного поповнення державного архіву цінними для суспільства документами та цивілізоване вилучення із його складу і знищення документів, що втратили суспільну значущість. Важливе місце у реорганізації архівної справи в Болгарії належало вищим органам влади та управління – Міністерству народної освіти, Міністерству юстиції, Міністерству фінансів, Міністерству внутрішніх справ і віросповідання, Верховній рахунковій палаті, канцеляріям царя, народних зборів і т. д. Реалізація нагальних завдань архівістики відбувається завдяки їх спеціалізованим архівним службам³³. Установи управлінської сфери на державному рівні стали активними розробниками моделей, зразків, норм, правил існування центрального державного архіву в Болгарії, що пояснюється їх винятковою роллю у зміцненні позицій відомчих архівів, які мали стати основними джерелами поповнення його фондів. Лише упорядкувавши діловодну практику, діяльність архівів на рівні органів влади й управлін-

ня у вертикальній і горизонтальній ієрархії можна було забезпечити міцні підмурки для розв'язання питання створення центрального державного архіву.

Звичною для міністерств була практика критичного освоєння західноєвропейського архівного досвіду. Залучаючи до співпраці дипломатичні місії Болгарії в Румунії, Франції, Австро-Угорщині, Німеччині та інших країнах, було зібрано величезний масив документів, які проливали світло на стан діловодства, архівної справи, науки загалом у Західній Європі – історичні традиції, основні тенденції модерного розвитку, останні досягнення теорії і практики. Хоча це й сприяло категоричному й однозначному укоріненню ідеї створення центрального державного архіву, проте породжувало множинність варіантів її реалізації³⁴. Не дивлячись на недосконалість запропонованих проєктів-рішень щодо моделі державного архіву, позірне окреслення шляхів його створення, декларативну регламентацію основних правил роботи архівів, програм їх діяльності як наукових осередків та ін., маємо погодитися з тим, що діяльність міністерських архівних служб сприяла символічним узагальненням практичних знахідок, власного та зарубіжного досвіду, розміченню перспективних ліній розвитку архівістики та, найголовніше, – усталеності сприйняття архіву як явища позачасового і напрочуд важливого для людської спільноти.

Накопичення документації у відомчих архівах вимагало нагального розв'язання питання експертизи цінності документів як теоретико-методичної основи формування архівних фондів. Рішучими діями у цьому відношенні відзначилося Міністерство фінансів Князівства Болгарії, яке 1894 р. ініціювало запровадження у відомчих архівах загального порядку утилізації документів. Обов'язковою процедурою, що мала передувати знищенню документів, було їх експертне оцінювання. У зв'язку з цим актуальним стало розроблення методики визначення цінності документів. Як наслідок, Рада Міністрів зобов'язала міністерства створити спеціальні комісії, головним покликанням яких мало стати розроблення тематичних «правилників», та забез-

печити їх належне функціонування у межах власних відомств. Відсутність координаційного органу привела до спонтанної взаємодії комісій, кожна з яких керувалася різними джерелами інформації, що визначило політематичність змісту нормативних документів, загальні положення яких відчутно позначені корпоративністю. Обмеженість результатів діяльності відомчих комісій спричинила появу Міжвідомчої комісії з вивчення архівної справи (1901), яку очолив авторитетний болгарський вчений д-р Д. Мінков. Головне завдання функціонування Комісії полягало у вивченні «питання знищення непотрібних документів в архівах усіх відомств»³⁵. 1903 р. до Міністерства юстиції надійшла доповідь, яка містила результати майже дворічної діяльності Міжвідомчої комісії та рекомендації щодо удосконалення архівної справи в країні: «... необхідно у нас створити державний архів за зразком державних архівів в інших цивілізованих країнах. ... такий архів треба заснувати, зробити підвідомчим Міністерству народної освіти, для чого необхідно підготувати законопроекти про його організацію та функціонування, ... врахувавши думку компетентних осіб різних відомств. У законі про державний архів необхідно передбачити правила збереження цінних документів, знищення непотрібних документів»³⁶. Апробувати ідею концентрації документів пропонувалося через досвід акумуляції документів судових установ. Розроблений Міжвідомчою комісією законопроект пропонував моделі побудови архівної мережі, яка мала носити централізований характер, апарату управління галуззю, структуру її керуючого, координаційного органу та інші організаційні моменти, містив рекомендації щодо вирішення окремих науково-методичних питань функціонування архівів, зокрема – експертизи цінності документів, комплектування архівів³⁷. І хоча широкого практичного продовження досвід відомчих, міжвідомчої комісій не мав, утім маємо констатувати його непересічне значення для розвитку найважливіших теоретичних, науково-методичних засад архівної справи Болгарії першої половини ХХ ст. у цілому, утвердження ідеї центрального державного архіву зокрема.

Резонансом на виступи в періодиці, зусилля владних структур стало внесення провідними культурними, науковими інституціями у галузі гуманітарних наук до переліку найважливіших завдань функціонування – польової археографічної діяльності із далекосяжною перспективою – створенням центрального державного архіву. Яскравим підтвердженням справедливості цього факту стало Болгарське літературне товариство «Наука» (Пловдив), яке серед інших діяльних завдань, визначених його Статутом (1884), проголошує себе провідником ідеї створення «єдиного архіву, який містив би переважно документи давньої і нової болгарської історії, політичної і літературної»³⁸. Активними учасниками польових археографічних студій були Софійський університет, Музей освіти, Народний етнографічний музей, Військово-історична комісія, Бібліотека Св. Синоду та ін. інституції, з-поміж інших покликань яких в організаційних документах значилося – «згрупувати в одному місці все, що належить духовному життю болгар у XVIII–XIX ст.»³⁹

Чільне місце в дієвому утвердженні ідеї централізації архівної системи, створення державного архіву належить Народній бібліотеці в м. Софії (1879)⁴⁰. Від моменту заснування і на тривалий час бібліотека стала не тільки активним провідником цієї ідеї, але й успішним її втілювачем – збирачем та охоронцем документальної спадщини болгарського народу. Із цією метою обов'язковим пунктом планової роботи Народної бібліотеки щорічно, від 1885 р., значилися спеціальні відрядження у межах Болгарії та за кордон – археографічні експедиції, які носили не спонтанний, а цільовий, чітко програмований характер і мали на меті поповнення бібліотечних фондів новими документальними знахідками.

Найбільшу частку надходжень у перше десятиліття XX ст. до бібліотеки склали документи часів перебування болгарських земель у складі Османської імперії, що склали так званий «турецький архів». Родоначальником останнього справедливо вважають відомого історика-сходознавця Д. Іхчієва, який провів широкомасштабне історичне, джерелознавче, текстологічне,

палеографічне, археографічне, архівознавче опрацювання документів⁴¹. Про рівень інформативності, ґрунтовність досліджень Д.Іхчієва свідчить активне використання його творчої спадщини фахівцями Інституту історії Болгарської академії наук при підготовці у 1950-х рр. фундаментального багатотомного видання «Турецькі джерела з болгарської історії» та головного проекту установи на сучасному етапі – «Історії Болгарії»⁴².

1909 р., після прийняття законів про народну освіту та народну бібліотеку, а 1911 р. – закону про старожитності, *de jure* утверджено статус бібліотеки, як установи, що є центром пошуку, накопичення, збереження та використання документальних матеріалів. Реалізацію положень цих законодавчих актів більшість науковців поціновує як перший крок інституціоналізації центрального державного архіву⁴³. Бібліотека зобов'язувалася забезпечувати збереження документів тимчасово – до створення державного архіву як самостійного інституту⁴⁴. Прийняття відповідних рішень не передбачало на державному рівні розроблення програми їх реалізації з чітким окресленням форм і засобів, а бібліотека об'єктивно не мала можливостей виконати відведену законами місію «архівного центру на державному рівні»⁴⁵. Пошуки шляхів вирішення поставлених завдань вивели виконавців на створення спеціальної парламентської комісії, яка й мала зайнятися розробленням чіткої програми дій із забезпечення архівної діяльності Народної бібліотеки.

У контексті європейської практики, на фоні порівняльного детального розгляду теорії та практики архівної справи Франції, Німеччині, Італії, Румунії, комісія однозначно висловила-ся за необхідність створення державного архіву із прямим підпорядкуванням не окремим міністерствам, а Раді Міністрів⁴⁶. Це положення гарантувало деяку автономність існування центрального державного архіву, упривілейовувало його статус у структурі виконавчої влади, що було, як на той час, вельми прогресивним підходом. До найважливіших завдань, які, на думку комісії, необхідно було розв'язати в першу чергу, є забезпечення належних умов збереженості архівних документів, що перед-

бачало не тільки наявність окремого, спеціально обладнаного приміщення, але й кваліфікованих працівників. Тому поряд із детальним описом вимог технічного облаштування архівосховищ, їх температурно-вологісного режиму, у який на певний час «перенесуть усі важливі документи, що мають історичне значення чи іншу ... вартість»⁴⁷, деталізувалося кадрове питання. Пропонувалося укомплектувати штат архіву у складі 30 осіб – директор, 3 заступники, 4 спеціалісти – досвідчені адміністратор, архівіст із 8 помічниками, реєстратор із 3 помічниками, 3 охоронці архіву, 1 літограф і 5 кур'єрів⁴⁸.

За змістом проект виходив за рамки повноважень відведених парламентській комісії, що виявилось зокрема в пропозиціях реорганізації всієї архівної системи, а саме – створенні розгалуженої системи відомчих архівних служб органів центральної влади та управління, оптимізації діяльності місцевих архівів при окружних радах і общинах. Із посиланням на досвід часів Османської імперії обґрунтовувалася необхідність існування вищої посадової особи – відповідального керівника єдиної архівної служби. Примітно, що вимоги, які пред'являлися до цієї посадової особи, багато в чому повторювали положення нормативних документів султанату з переліком якостей претендента на посаду нішанджі – високий рівень освіти, належна фахова підготовка, знання іноземних мов, досвід адміністратора, стаж роботи на відповідальних посадах не менше 13 років та ін.⁴⁹ Окремим пунктом у програмі парламентської комісії, названої за іменами її авторів як «проект В.Дяковича – Т. Васильова», розглядалася вузлова проблема архівної справи – організація роботи архівів, що передбачало з'ясування їх статусу та структури, основні напрямки їх діяльності⁵⁰. Час засвідчив, що проект на тривалий час став важливим документом у галузі архівістики Болгарії і мав виняткове значення у становленні ідеї центрального державного архіву.

Події Першої світової війни загальмували реалізацію проекту, проте відразу по її закінченні спостерігаємо практичні заходи у галузі архівної справи, здійснювані на ґрунті його основних по-

ложень. 1919 р. у структурі Народної бібліотеки, як відповідь на давно визрілу проблему, було відкрито Архівний відділ⁵¹, на який, згідно нового Закону про народну освіту (1921), покладалося фактично виконання функцій державного архіву⁵². «Правилник» Народної бібліотеки 1923 р., що базувався на положеннях Закону про старожитності (1911 р.), урегулював питання, пов'язані з функціонуванням Архівного відділу⁵³. Задачі відділу були багатоаспектними, та основна з них полягала в тому, щоби збирати «всі документи, які мають зв'язок із минулим Болгарії, включаючи урядові архіви, архіви установ, ... болгарської скарбниці держави, громадських, культурних та ін. діячів, видатних письменників, окремі матеріали історичного значення»⁵⁴. При відсутності матеріальної підтримки, відповідних кадрів, налагодженої схеми комплектування, усталених науково-методичних засад формування архівних фондів вирішувати поставлені завдання було надзвичайно складно⁵⁵.

Вихідним пунктом діяльності Архівного відділу мало бути налагодження зв'язків з архівами, які зобов'язувалися передавати до бібліотеки документи, що мали загальнодержавне значення. Незважаючи на окремі організаційно-методичні заходи щодо вирішення цього питання, маємо констатувати, що надходження до бібліотеки відбувалися не систематично, а випадково, час від часу, попри існуючі суворі приписи на законодавчому рівні (1909, 1919, 1921). Установи, підприємства, організації, заклади різних відомчого, адміністративно-територіального рівня підпорядкування продовжували зберігати документи у власних архівах, а ті, що потрапляли до Відділу, не знаходили належних опрацювання та умов побутування і використання. Найпомітнішими акціями з упорядкування фондів Народної бібліотеки у першій половині ХХ ст. стали студії провідного бібліотекаря Д.Страшимирова та професора Софійського університету В.Златарські, які «вивчили й описали історичні документи в Архівному відділі при бібліотеці, а які цінні підготували до видання»⁵⁶. Важливою подією було затвердження внутрішніх «Правил обліку та надходження до Народної бібліотеки істори-

чних документів від цивільних установ» (1926), які регламентували порядок, принципи, способи, методи архівного описування, обліку, класифікації документів, механізм контролювання діяльності архівів. Проте, як і більшість нормативних документів, ухвалених у царині болгарської архівістики першої половини ХХ ст., «Правила» носили переважно символічний характер, не знайшовши належного застосування на практиці.

Принагідно Рада Міністрів Болгарії ухвалювала рішення про експертизу й утилізацію документів архівів державних і общинних закладів, їх передачу до Народної бібліотеки (1926, 1932, 1934, 1939, 1949). Об'єктивно бібліотека, як відмічалося вище, не мала умов для виконання розпоряджень виконавчої влади, що підтримувало традицію зберігання архівів в установах. Останні, через зростання обсягів документації, змушені були вдаватися до широкомасштабної утилізації документів, яка часто відбувалася з порушенням основних засад експертизи документів, що породжувало у наукових, громадських колах доволі емоційні висновки – «не було чужого ворога, свій постарався»⁵⁷. В умовах критичної ситуації, що склалася внаслідок масового нищення документів, 1934 р. Рада Міністрів оперативно створила комісію, до якої ввійшли представники Болгарської академії наук, Народної бібліотеки, Історичного товариства, добре знайомі з архівною практикою в європейських країнах – професура Софійського університету – С.Казанджиев, Г.Кацаров, С.Романські, П.Мутафчієв та ін.⁵⁸ Результатом діяльності комісії став реєстр документів, які підлягали беззастережному постійному зберіганню, методичні рекомендації щодо врегулювання процесів утилізації документів та черговий законопроект про державний архів, що містив виклад конче важливих принципів організації архівної справи, а саме – обов'язкове передавання документів установами, організаціями, підприємствами на державне зберігання; визнання необхідності експертизи цінності документів; доведення прерогативи визначення наукової цінності документів лише за державним органом управління архівною справою.

Таким чином, маємо констатувати, що у першій половині ХХ ст. ідея централізації архівної справи, створення державного архіву набула широкої популярності, об'єднавши громадськість, фахівців різних галузей знань, сфер людської діяльності. Питання посилено обговорювалося на сторінках періодичних видань, у середовищі найавторитетніших наукових осередків і державних установ. У галузі політики, культури, науки, освіти з'являються інституції, які стали провідниками досвіду творення централізованої архівної системи, засад функціонування державного архіву. Проте ідея центрального державного архіву не є суть породженням адміністративної волі чи громадської ініціативи. Основоположною детермінативою визрівання ідеї центрального державного архіву є відповідна діловодна практика, яка передбачає в основі свого існування перспективу народження такого архіву. Історичні умови розвитку Болгарії спочатку як самостійної держави, потім – у складі Османської імперії, під патронатом Російської імперії, і, зрештою, знову як об'єкта незалежного існування визначили *специфіку* архівної справи, квінтесенція якої полягає в зорієнтованості через діловодну практику на відсутність центрального державного архіву, єдиної державної служби, що контролювала б діяльність архівів, автономії місцевих архівних установ, відомчому зберіганні документів. І хоча ідея центрального державного архіву залишилася нереалізованою, втім маємо визнати непересічне значення накопичених здобутків у науково-технологічних, теоретико-фундаментальних, теоретико-прикладних студіях з архівної справи Болгарії, що у майбутньому з урахуванням традиції лягли в основу державної архівної політики, архівознавства.

Друга світова війна завдала величезних збитків архівам Болгарії, значна частина яких зазнали невідновних втрат, що ще більше ускладнило ситуацію в архівній галузі⁵⁹. Не маючи умов для виконання функцій «центру централізації та концентрації документів», Народна бібліотека продовжувала приймати на тимчасове збереження конфісковані архіви установ, підприємств, організацій та приватні архіви, що привело до надкри-

тичного, до того ж непорядкованого, нагромадження документів та з особливою гостротою актуалізувало питання створення центрального державного архіву⁶⁰.

Після 9 вересня 1945 р. архівне будівництво в Болгарії розвивалося відповідно до декрету Раднаркому РРФСР «Про реорганізацію і централізацію архівної справи» (1918)⁶¹. Ідея централізованої архівної системи відповідала загальним суспільно-політичним процесам – встановлення радянської моделі влади, тотального контролю над всіма сферами життя суспільства та держави. Яскравим проявом нових умов розвитку болгарської архівістики, стало започаткування 1946 р. існування в Болгарії Партиїного архіву при ЦК БКП (з 1949 р. – Центральний партійний архів ЦК БКП), головним завданням якого було зібрати «всі партійні документи рукописи, листи, записки, друковані твори, брошури, газети, листівки, художні твори, фотографії, прапори та все інше, що стосується партійної боротьби»⁶². Цілком зрозумілим стає пильне відношення до історії робітничого руху, антифашистської боротьби, діяльності громадсько-політичних організацій, що привело до особливого поцінування тематичних документів, а разом із цим – недбалого ставлення до давніх документальних зібрань.

Активізують діяльність існуючі від попереднього часу та новостворювані архівні осередки. Так, 1947 р. у структурі Болгарської академії наук (БАН) виникає підрозділ – Архівний відділ, який пізніше перетворюється в Архівний інститут (1949 р.), ставши провідною науковою установою у галузі архівістики та своєрідним досягненням на шляху творення єдиного центрального державного архіву в Болгарії. За ініціативою Інституту упродовж 1947–1949 рр. Управлінська рада БАН обговорює декілька проектів концепцій розвитку архівної справи. Важливою подією в історії архівної справи Болгарії стала спільна нарада Архівного інституту БАН і Комітету науки, мистецтв і культури (листопад 1949 р., Софія), яка ухвалила резолюцію-звернення до Ради Міністрів з конкретно сформульованими пропозиціями: негайна реорганізація архівної системи, створення

центрального архівного управління та державного архіву, який повинен «збирати та опрацьовувати архівні документи нової і новітньої історії Болгарії»⁶³.

Кінець 1940 – початок 1950-х рр. відзначився появою ще декількох проектів реформування архівної справи Болгарії за авторством представників провідних наукових установ країни – Софійського університету, Історичного товариства (Софія), Софійської народної бібліотеки. Всі вони одноставно обґрунтовували та розвивали ідею створення державного архіву, а на місцях – державних (народних) архівів або архівних служб – обласних, окружних⁶⁴. Різними були пропозиції стосовно назви (Центральне архівне управління, Сектор або Центральна дирекція державного архіву, Головне архівне управління і т.д.), статусу та структури, функціональних прав і обов’язків центрального керівного органу архівної справи та його підвідомчості – Міністерству народної освіти, Міністерству інформації, Комітету науки, мистецтв і культури, Раді Міністрів та ін. Проте рішення Уряду було вельми передбачуваним і, за зразком моделі організації архівної системи СРСР, архівні установи було підпорядковано Міністерству внутрішніх справ Болгарії (1948).

Жоден проект реорганізації архівної галузі неможливо було втілити на практиці без відповідного законодавства. Тому, за вказівкою Політбюро ЦК БКП, 11 серпня 1951 р. Міністерство внутрішніх справ Болгарії затвердило Комісію з підготовки нормативних документів щодо реформування, в першу чергу, архівної системи країни, до якої ввійшли відомі державні діячі, вчені, компетентність яких як організаторів науки, фахівців не викликає сумніву, – Димитр Косев (історик, голова комісії), Панайотов Топалов (д-р Музею революційного руху), Костадина Каладжиева (референт-керівник сектору бібліотеки Комітету науки, мистецтв і культури), Радослав Радев (асистент державного права Софійського університету), Олена Савова (д-р бібліотеки Болгарської академії наук), Ангел Тошков (письменник), Йордан Стефанов (начальник відділу секретаріату Міністерства внутрішніх справ), Іван Чуков (начальник відділу Мініс-

терства внутрішніх справ). Майже два місяці тривала підготовка Комісією документів щодо унормування питання створення державного архівного фонду, структури і компетенції Архівного управління. Аксиоматично приймалася за основу радянська теорія і практика архівної справи, від якої запозичувалася модель організації центрального архіву, основоположні принципи його діяльності, концентрації документів⁶⁵. Варто відмітити, що позитивним моментом діяльності Комісії було прискіпливе вивчення традицій архівної справи в болгарських землях, особливо за часів Османської імперії. Завдяки старанням інституту архівних кореспондентів було зібрано інформацію про стан та основні правила діяльності болгарських архівів державних, відомчих, околицьких, окружних закладів, установ культури (музеї, бібліотеки), освіти (школи, гімназії, ліцеї, училища), деяких приватних архівів у м. Софії, Благоевграді, Бургасі, Варні, Відині, Враці, Габрово, Казанлику, Карлово, Калофері, Копрившиці, Кюстендилі, Ловечі, Панагюренці, Плевені, Пловдиві, Русі, Самокові, Свищові, Сливені, С.Загорі, С.Стрелча, Трявці, Тирново, Хасково, Шумені. Комісія підготувала декілька варіантів проектів рішень Політбюро ЦК БКП щодо засад створення центрального державного архіву, попередньо узгодивши їх із Комітетом науки, мистецтв і культури та Архівним інститутом при Болгарській академії наук, які було використано новою владою при розробленні законодавчої бази архівної галузі. 27 вересня 1951 р. Політбюро ЦК БКП ухвалило рішення про створення Державного архівного фонду Народної республіки Болгарії, що склало текст Указу № 515, затвердженого 10 жовтня 1951 р. Президією Народних зборів⁶⁶.

Указ № 515 – перший цілісний законодавчий акт, який визначив основні принципи державної організації архівної справи в Болгарії, а дата його введення в дію – 10 жовтня – стала днем професійного свята болгарських архівістів. Оскільки Головне архівне управління входило в структуру Міністерства внутрішніх справ НРБ, Указ № 515 не було опубліковано в «Държавен вестник». Лише 1965 р., після відомих суспільно-

політичних подій, його зміст було розсекречено та повідомлено широкому загалу. У документі, який складався із чотирьох розділів, визначалися принципи формування Державного архівного фонду (всі документи, які мають політичне, наукове, практичне чи будь-яке інше значення, незалежно від їх часу походження, змісту, оформлення, техніки і способів відтворення), окреслювалася система організації центральних державних, відомчих архівів, взаємовідносини між ними, основні напрямки архівної діяльності, забезпечення збереженості документів, умови використання архівної інформації та інші питання організаційно-методичного характеру⁶⁷. Довгорічна ідея створення центрального державного архіву набула реальних обрисів.

Згідно Указу № 515 архівна система Болгарії розбудовувалася на ґрунті двох основних принципів – централізації документальної спадщини та єдності і неподільності архівних фондів⁶⁸. Практичний розподіл останніх за окремими ланками в системі вертикальних зв'язків, здійснювався в залежності від їх загальнонаціонального чи місцевого значення, що привело до створення центральних і місцевих (окружних) державних архівів. За хронологічним принципом Державний архівний фонд Болгарії поділявся на два комплекси з розмежувальною датою – 09.09.1944 р., що зумовило формування двох центральних архівів – Центрального державного історичного архіву Народної республіки Болгарії та Центрального державного архіву Народної республіки Болгарії і, згідно цього – заснування двох фондів відділів у всіх місцевих архівах. Центральний державний історичний архів НРБ об'єднав документи від найдавніших часів і до 9 вересня 1945 р., а до складу фондів Центрального державного архіву НРБ – документи часів всеохоплюючого впливу радянського імперіалізму, радянизації життя болгарського суспільства. Пізніше, 1 січня 1974 р., для зберігання науково-технічної документації, буде засновано третій центральний архів – Центральний державний науково-технічний архів. Документальні зібрання, які тимчасово перебували в фондах Народної

бібліотеки, було передано до новоутворених центральних державних архівів. Усупереч проголошеному принципу централізації різність відомчого підпорядкування окремих архівів (архіви міністерств внутрішніх справ, оборони та ін.) вносила розкол у єдність Державного архівного фонду Болгарії.

Поряд із центральними архівами, відповідно до тодішнього адміністративно-територіального устрою країни, 1952 р. було створено регіональні державні архіви в дванадцяти окружних центрах Болгарії – Благоевграді, Біргасі, Варні, В.Тирнові, Враці, Плевені, Пловдиві, Русі, Софії, С.Загорі, Хаскові, Шумені. З часом регіональна архівна мережа в організаційному і структурному відношенні неодноразово переживала зміни, що залежало від адміністративно-територіального реформування устрою країни. Так, 1959–1960 рр. було створено архіви ще в дев'яти округах – Габрово, Пернику (Димитрово), Сливені, Ямболі, Відині, Ловечі, Крджалі, Пазаржику, Добричі, а 1963 р. – шести округах – Кюстендилі, Монтані (Михайловград), Разгарді, Сілістрі, Смаяні, Тергованці. Така структура архівної системи залишалася без змін до 1987 р. – часу проведення чергової адміністративно-територіальної реформи, після чого в Болгарії утвердилася її сучасна модель⁶⁹.

При Міністерстві внутрішніх справ Народної республіки Болгарії було створено центральний управлінський орган архівної справи країни – Головне архівне управління (ГАУ), на якого покладалося загальне керування галуззю, організація мережі архівних установ, проведення архівознавчих наукових досліджень⁷⁰. Для розвитку болгарської архівістики у другій половині ХХ ст. характерним є наслідування радянської моделі розбудови архівної справи. Державний устрій, суспільно-політичний лад, традиції національно-культурного розвитку конкретизували її зміст. За принципами побудови і характером управління вона продовжувала залишатися змішаною – з елементами централізму і децентралізму. Якщо управління архівною справою на державному рівні здійснювалося єдиним центральним органом – Головним архівним управлінням при Раді Міністрів

Болгарії, то місцеві архіви, крім підпорядкування ГАУ при РМ, знаходилися у віданні окружних народних рад, які гарантували їм деякою мірою автономність у вирішенні організаційних, науково-дослідних та ін. питань.

Потужні трансформаційні процеси в суспільно-політичному, економічному, культурному житті 1990 – початку 2000-х рр. істотно вплинули на архівну справу Болгарії. Хоча базові, інфраструктурні формальні елементи державної архівної системи залишилися без суттєвих змін, оскільки час засвідчив їх дієвість, та все ж зміст коригується процесами демократизації. Першим суттєвим кроком у цьому напрямку стало припинення відособленого існування Архіву Болгарської комуністичної партії, передання його у відання Головного архівного управління при Раді Міністрів Болгарії (1993), що поклало край паралельному функціонуванню двох архівних фондів – державного і партійного. У січні 2000 р., згідно постанови Уряду, до групи центральних архівних установ увійшов Військовий архів Міністерства оборони Болгарії. Зрушення в архівній системі мали сприяти, на думку їх adeptів, поліпшенню державного механізму управління архівною галуззю, вирішенню її пріоритетних завдань – збереження і забезпечення користування національною документальною спадщиною⁷¹.

Серйозного організаційного реформування зазнало Головне архівне управління при Раді Міністрів Болгарії. 1990 р. розпорядженням вищого органу виконавчої влади в системі ГАУ при РМ Болгарії було створено шість структурних одиниць – «Відділ комплектування, обліку, збереження Державного архівного фонду», «Відділ користування інформацією, видавнича діяльність», «Відділ міжнародних зв'язків і кваліфікації кадрів», «Відділ організації та контролю архівної діяльності», «Фінансово-обліковий відділ», «Адміністративно-господарський відділ», які мали координувати діяльність архівістів щодо розв'язання вузлових галузевих проблем. Надалі пошуки оптимальної моделі організації ГАУ при РМ тривали і завершилися об'єднанням відділів, зменшенням їх кількості до трьох: «Координаційно-ме-

тодичний відділ», «Відділ інформаційно-адміністративної архівної діяльності», «Господарсько-економічний відділ» (1997). У такому вигляді Головне архівне управління при Раді Міністрів Болгарії продовжує існувати донині.

Зрушення в архівній справі стимулювали прийняття нового закону «Про національний архівний фонд і архіви», що стало знаковою подією в історії архівного будівництва Болгарії (2000). На найвищому законодавчому рівні визначалися правові принципи та організаційна система архівної справи, окреслилися зміст поняття «Національний архівний фонд», право власності на документи НАФ, основи здійснення єдиної державної політики у сфері архівної справи, повноваження державних органів в архівній справі в цілому, Головного архівного управління при Раді Міністрів Болгарії зокрема⁷². Із прийняттям Закону відбулося остаточне конституювання системи архівних установ Болгарії на єдиних правових засадах.

Таким чином, ідея центрального державного архіву Болгарії має довгу історію. Умови історичного розвитку болгарських земель визначили тривалу відсутність центральної державної архівної установи. ХІХ ст., від часу звільнення Болгарії з-під влади Османської імперії, датуються перші спроби ствердження необхідності існування центрального державного архіву та проекти впровадження ідеї в життя. Проте, при відсутності внутрішніх спонукальних чинників зумовлених діловодною практикою, сталості традиції канцелярського, відомчого зберігання документів, автономності місцевих архівів, що автоматично провокувало ігнорування ідеї центрального державного архіву, розв'язати це питання було складно. Знаковими для болгарської архівістики стали суспільно-політичні події після Другої світової війни, які сприяли слідуванню радянській теорії та практиці архівної справи. Це привело до штучного пришвидшення централізації зберігання й організації використання архівної інформації, впровадження командно-адміністративних методів управління архівами, формування системи компартійних архівних установ, і, найголовніше, нехтування історичним

досвідом архівної справи, діловодства Болгарії. Демократичні перетворення в архівній системі останнього десятиліття остаточно «реабілітували» змішану систему організації архівів, що передбачає ефективне співвідношення елементів централізму та децентралізму в управлінні архівною справою та відповідає світовим тенденціям розвитку архівістики.

1. История Болгарии / АН СССР, Ин-т славяноведения. – Москва: Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 1. – С. 163.

2. Важливо мати на увазі, що історично, у результаті адміністративно-територіальних реформ Османської імперії, змінювалися її структурні одиниці та їх назви.

3. История Востока: В 6 т: Восток в средние века. – Москва: Издат. фирма «Восточная литература РАН, 2000. – Т. 2. – С. 383.

4. [Предисловие] // Османская империя: государственная власть и социально-политическая структура: Сб. ст. – Москва: Наука, Гл. ред. вост. лит-ры, 1990. – С. 3.

5. Дуйчев И. Лекции по архивистика. – София, 1950. – 164 с.; Алексиев М. Архивното дело в България // Известия на държавните архиви. – София, 1957. – Кн. 1. – С. 7–23; Кузманова М. История на архивите и организация на архивното дело в България. – София, 1966. – 256 с.; Симеонова Е. Документи за създаването на държавните архиви в България // Известия на държавните архиви. – София, 1971. – Кн. 22. – С. 62–102; Същият. Нормативни актове по архивното дело в България (1945 юни 1977) // Известия на държавните архиви. – София, 1979. – Кн. 36. – С. 46–132; Историческа наука и съвременност / Българска Академия на науките. Ин-т по история. – София: Изд-во на Българската Академия на науките, 1987. – 287 с.; Държавните архиви: По повод 50 години от излизането на Указ 515, 10 октомври 1951 г. – София, 2001. – 168 с. та ін.

6. Braude V. Foundations Myths of the Millet System // Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society: Vol. 1. – N-Y., 1982. – P. 70.

7. Майер М.С. Кризисы османских имперских порядков: меняющиеся отношения центра и периферии в XVIII в. // Османская империя: государственная власть ... – С. 70.

8. Derrida J. The Principle of Reason: The University it the Eyes of its Pupils // Diacritics. – 1983. – Vol. 13. 3. – P. 3.

9. Шамсутдинов А.М. Проблемы становления Османского государства по турецким источникам XIV–XV вв. // Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы: Сб. ст. – Москва: Наука, Гл. ред. вост. лит-ры, 1986. – С. 28–29.

10. Там же.

11. Орешкова С.Ф. Османский источник второй половины XVII в. О султанской власти и некоторых особенностях социальной структуры османского общества // Османская империя: государственная власть... – С. 288–289; Шенгелия Н. Н. Финансовое ведомство Османской империи и его документация (на прмере анализа финансовых документов «себ-и тахрир-и хюкюм») // Османская империя: система государственного управления ... – С. 40–46.

12. Там же.

13. Зубрицька М. Дискурсе європейськості та його темпорально-просторові виміри у Центрально-Східній Європі // Нова Україна і нова Європа: час зближення. Мат-ли міжнарод. семінару (Львов 3–6 листоп. 1996 р). – Львів.: Літопис, 1996. – С.13–14.

14. Митер М. С. Османская империя в XVIII в.: Черты структурного кризиса... – С.128.

15. История Востока: В 6 т.: Восток в средние века ... Т.2. – С. 383.

16. Бродель Ф. Материальная цивилизация: экономика и капитализм, XV–XVIII вв. Время мира. – Москва: Наука, 1992. – Т. 3. – С. 496; Митер М. С. Османская империя в XVIII в.: Черты структурного кризиса ... – С. 128 та ін.

17. История Востока: В 6 т.: Восток в средние века ... Т.2. – С. 375.

18. Там само.

19. Новичев А. Д. История Турции. Т. 4: Новое время. Ч. 3 (1853–1875). – Л.: Изд-во ЛУ, 1978. – С. 182.

20. Чорній В. Болгарське національне Відродження: хронологічні рамки і періодизація // Проблеми слов'язознавства / Відп. ред. В. Чорній. – Л., 2001. – Вип. 51. – С. 84–91.

21. Барг М. А. Категории и методы исторической науки. – Москва: Наука, 1984. – С. 28.

22. История Европы: В 8 т. / Институт всеобщей истории АН СССР / Под ред. М. А. Барга. – М.: Наука, 1994. – Т. 4. – С. 340.
23. История южных и западных славян: В 2 т.: Средние века и Новое время / Под ред. Г. Ф. Матвеева и З. С. Некашевой. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1998. – Т. 1. – С. 366.
24. Погодин А. П. История Болгарии. – СПб: Изд-во Брокгауза-Ефрона, 1910. – С.174–179; История Европы: В 8 т. Т. 4 ... – С. 339.
25. История Востока: В 6 т. Т.2: Восток в средние века ... – С. 375.
26. Пенкова М. Деловодната система, създадена от Временното Руско Управление в България (1877–1879) // Архивен преглед. – София, 1979. – № 1. – С. 25–26.
27. Там же. – С. 31.
28. Там же.
29. Там же.
30. Там же.
31. Цит. за: Пікалов В. Дисциплінарний масив публікацій // Історіографічний словник: Навч. посібник. – Харков., 2004. – С.42.
32. Центральний державний архів Болгарії (далі – ЦДА Болгарії). – Ф. 20 к. – Оп.1. – Од. зб. 107. – Арк. 87.
33. Манафорова Р. Културната и просветната политика на изпълнителната власт (1878–1919) // 120 години изпълнителната власт в България / Институт по история при БАН. – София, 1999. – С. 77–90.
34. Тодоракова М. Идеята за създаване на Държавен архив след Освобождението на България // Държавните архиви: По повод 50 години от излизането на Указ 515, 10 октомври 1951 г. – София, 2001. – С. 9.
35. Там же.
36. ЦДА Болгарії. – Ф. 242 к. – Оп. 1. – Од. зб. 244. – Арк. 143.
37. Там же. – Ф. 242 к. – Оп. 7. – Од. зб. 244. – Арк. 143; Доклад до XIV Обикновено Народно събрание от Парламентарната комисия за изработване на шатовете за чиновниците. – София, 1912. – С. 241; Минцев Д. Нови данни за архивното законодателство в България // Архивен преглед. – 1982. – № 3. – С. 34–35.
38. Тодоракова М. Идеята за създаване на Държавен архив след Освобождението на България ... – С. 9.
39. Там же.

40. Миятев П. Архивното дело в България от Освобождението до създаване на Държавен Архивен фонд през 1951 г. // Извест. на Архивния институт. – София, 1957. – Кн. 1. – С. 21.

41. Irišchek K. Archiv fuer slavische Philologie. – Vien, 1916. – 602 s.

42. Запрянова А., Пейковска П., Танчев И. Шестое десятилетие Института истории Болгарской академии наук // Новая и новейшая история. – 2003. – № 2. – С. 243.

43. Тодоракова М. Идеята за създаване на Държавен архив след Освобождението на България ... – София, 2001. – С. 10.

44. Миятев П. Архивното дело в България от Освобождението до създаване на Държавен Архивен фонд през 1951 г. ... – С. 25–26.

45. Там же.

46. Там же.

47. Тодоракова М. Идеята за създаване на Държавен архив след Освобождението на България ... – София, 2001. – С. 10.

48. Там же.

49. Там же.

50. За «проектом В. Дяковича – Т. Васильова» у структурі державного архіву передбачалося три відділи: адміністративний, правосуддя, культурно-історичний.

51. Офіційно Архівний відділ при Народній бібліотеці (Софія) було відкрито 1921 р.

52. Архівний відділ при Народній бібліотеці за обсягом функціональних повноважень став, по суті, правонаступником Архівного відділу при Педагогічному, Етнографічному музеях. Ініціатором заснування Архівного відділу при Педагогічному музеї був міністр народної освіти І. Шишманов. 1906 р. було виготовлено спеціальний «Правилник», утверджений Міністерством народної освіти, який регламентував функціонування відділу, правила роботи з документами і т.д. Після відкриття Етнографічного музею Архівний відділ було переведено до його складу.

53. Миятев П. Архивното дело в България от Освобождението до създаване на Държавен Архивен фонд през 1951 г. ... – С. 31.

54. Тодоракова М. Идеята за създаване на Държавен архив след Освобождението на България ... – С. 11.

55. Йорданов В. История на Народната библиотека в София. – София: Народната библиотека, 1930. – С. 248.

56. Тодоракова М. Идеята за създаване на Държавен архив след Освобождението на България ... – С. 11.

57. Там же. – С. 12.

58. Миятев П. Архивното дело в България от Освобождението до създаване на Държавен Архивен фонд през 1951 г. ... – С. 35.

59. Під час Другої світової війни на території Болгарії виникають наукові осередки, які переймалися проблемами архівної справи, проте це питання є малодослідженим у вітчизняній та зарубіжній науці.

60. Миятев П. Архивното дело в България от Освобождението до създаване на Държавен Архивен фонд през 1951 г. ... – С. 36.

61. Минцев Д. Лениновият декрет от 1 юни 1918 г. и архивното дело в България // Архивен преглед. – 1988. – № 3. – С. 3–14.

62. Тодоракова М. Идеята за създаване на Държавен архив след Освобождението на България ... – С. 12–13.

63. Там же. – С. 13.

64. Щодо назви державного архіву, його структури та статусу у проектах не було однаковості. Пропонувалося новостворену установу назвати «Болгарський народний архів», «Болгарський державний архів», «Центральний державний архів», «Центральний науковий архів» та ін., що по різному окреслювало його структуру та статус.

65. Манов А. Октомврийската революция, развитието на съветското държавно и партийно архивно дело и използването на неговият опит в България // Известия на Научния архив. – София, 1968. – № 4. – С. 5.

66. Минцев Д. Лениновият декрет от 1 юни 1918 г. и архивното дело в България // Архивен преглед. – 1988. – № 3. – С. 10.

67. Там же. – С. 10–12.

68. Там же. – С. 11.

69. Архівну систему Болгарії складають такі групи: центральний спеціальний орган виконавчої влади при Раді Міністрів (Головне архівне управління при Раді Міністрів Болгарії), центральні державні архіви (Центральний державний архів Болгарії, Центральний державний історичний архів Болгарії, Центральний державний технічний архів Болгарії, Центральний державний військовий архів Болгарії), галузеві державні архіви (Архів Мі-

ністерства внутрішніх справ Болгарії, Архів Міністерства закордонних справ Болгарії, Архів Геокартфонду Болгарії), місцеві (окружні) державні архівні установи, архівні підрозділи державних наукових установ, музеїв, бібліотек. Ієрархія ГАУ включає такі рівні: керівництво; спеціалізована адміністрація, загальна адміністрація; територіальні ланки. До вищого керівного складу ГАУ належать Голова ГАУ та його заступник; спеціалізованої адміністрації – Головна дирекція Управління Державним архівним фондом, дирекції Центрального державного архіву Болгарії, Центрального військового архіву Болгарії, Використання Державного архівного фонду, Болгарського дослідницького інституту – Австрія; загальної адміністрації – дирекції Адміністративно-господарської діяльності, правового й інформаційного обслуговування; Фінансів, управління власністю і людськими ресурсами. Територіальна ланка ГАУ включає місцеві дирекції окружних архівних служб м.м. Благоевград, Бургас, Варна, В.Тирно, Відин, Вража, Габрово, Добрич, Керджал, Кюстенді, Монтана, Пазарджи, Перник, Плевен, Пловдив, Разград, Русе, Силистра, Сливен, Смолян, Софія, С.Загора, Торговище, Хасково, Шумен, Ямбол.

70. Назва центрального керівного органу архівної справи змінювалася: Головне архівне управління при МВС Болгарії (1952–1961), Архівний відділ (до 1971 р.), Центральне архівне управління Комітету науки, мистецтв і культури Міністерства освіти і культури (1961–1976), Раді Міністрів (1976–1977), Головне архівне управління при Раді Міністрів Болгарії (з 1977 р.).

71. Тодоракова М. Идеята за създаване на Държавен архив след Освобождението на България ... – С. 15.

72. Там же. – С. 19.

Valentyna Bezdrabko

**ON THE HISTORY OF THE ARCHIVES AFFAIR
IN BULGARIA: LEGITIMIZATION OF THE IDEA
OF THE CENTRAL STATE ARCHIVES**

The article deals with traditions of record keeping and archiving of Bulgaria, as well as creation of the country's archive system up-to-date model by means of affirming the ideas of central state archive.